

University of Groningen

Prophets of old and the day of the end

Tigchelaar, Eibert Johannes Calvinus

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1994

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Tigchelaar, E. J. C. (1994). *Prophets of old and the day of the end: Zechariah, the book of watchers and apocalyptic*. [Thesis fully internal (DIV), University of Groningen]. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Dutch summary

Het vraagstuk van de apocalyptiek

In de negentiende eeuw worden in het westen allerlei joodse en christelijke geschriften uit de eeuwen rond het begin van onze jaartelling herontdekt. Sommige van deze teksten blijken formele en inhoudelijke overeenkomsten te hebben met de bijbelse boeken *Daniël* en *De Openbaring* (of: *Apocalyps*) van *Johannes*. Deze teksten schilderen bijvoorbeeld door middel van mysterieuze visioenen de eindtijd. Ook vertonen zulke boeken een meer dan gebruikelijke belangstelling voor engelen en andere bovennatuurlijke wezens en zaken. In de vorige eeuw ging men op grond van deze en andere overeenkomsten van 'apocalypsen' en 'apocalyptiek' spreken. Belangrijke thema's en motieven uit deze apocalypsen worden apocalyptisch genoemd, ook als ze in andere boeken dan de apocalypsen voorkomen.

De begrippen apocalyps, apocalyptiek en apocalyptisch raken ingeburgerd zonder dat duidelijk is wat er precies mee bedoeld wordt. Rond 1970 laait de discussie op. Over twee hoofdzaken blijkt men het oneens te zijn. Allereerst de vraag wat we eigenlijk onder apocalyptiek hebben te verstaan. Ten tweede, wat de oorsprongen van die apocalyptiek zijn. In het eerste hoofdstuk van dit proefschrift worden kritische kanttekeningen geplaatst bij deze probleemstellingen en bij de methoden waarmee men deze heeft willen oplossen. Als reactie op de slechts gedeeltelijk geslaagde pogingen om het begrip apocalyptiek te definiëren, wordt gepleit voor een historische benadering die gebaseerd is op een beschrijving van de zogenaamde apocalyptische teksten.

Dit werk wil hieraan een bijdrage leveren. De zogenaamde nachtgezichten van *Zacharia* (*Zacharia* 1,7-6,15) worden vaak als een voorloper gezien van het literaire genre apocalyps. Delen van de tweede helft van dit profetische boek (*Zacharia* 9-14 ofwel *Deuterozacharia*) vertonen volgens onderzoekers overeenkomsten met de latere apocalyptische wereldbeschouwing. Bij de Dode Zee gevonden Arameese fragmenten van het boek *1 Henoch* wijzen erop dat *1 Henoch* 1-36 (het *Boek van de Wachters*) ouder is dan het apocalyptische bijbelse boek *Daniël*. Daarmee is dit *Boek van de Wachters* de oudste nog bekende apocalyps. De onderzoeksvraag luidt of we na een beschrijving van deze teksten, waarbij niet uitgegaan wordt van een specifieke opvatting van apocalyptiek, ontwikkelingslijnen kunnen trekken die licht kunnen werpen op het vraagstuk van de oorsprongen van de apocalyptiek.

Beschrijving van de teksten

Zacharia 4

Het gezicht van de kandelaar en de twee olijfbomen is formeel en inhoudelijk het centrale visioen van een serie van zeven (*Zacharia* 3 is later in de serie ingevoegd). Deze reeks verwijst naar de zeven dagen van *Genesis* 1.

Het centrale visioen blijkt te gaan over het herstel van de tempel en de hernieuwde aanwezigheid van Jahweh temidden van zijn volk. Zacharia combineert verschillende traditionele en mythische beelden, en verbindt de wederopbouw van de tempel met de schepping van de wereld. De kandelaar verbeeldt Jahweh's aanwezigheid in de tempel. De steen waarvan tweemaal sprake is, is de steen waarop de wereld bij de schepping gegrondvest werd, en waarop de ark van het verbond rustte. De zeven ogen zijn zeven engelen.

De overige nachtgezichten

In het derde hoofdstuk van deze dissertatie wordt onder andere een nieuwe interpretatie van het tweede nachtgezicht gegeven. De 'horens van de volken' zijn demonische figuren die de volken representeren. Deze worden niet door smeden neergeslagen. De חרשים (doorgaans 'kunstenaars', 'vaklieden', 'smeden') zijn hemelse bezweerders die de hoornen of demonen met bezweringen binden (ידה) met dezelfde betekenis als het Ugaritische *ydy*. Het visioen schetst handelingen in de hemel die de op aarde weerspiegeld zullen worden.

Ook de andere nachtgezichten zijn niet zomaar symbolisch, maar beschrijven handelingen op het hemelse toneel. In deze schetsen komen we allerlei mythische beelden en hemelse wezens tegen. Van belang is de functie van de zogenaamde 'tolkengel' die met Zacharia spreekt. Deze is de engel die over Israël, Juda en Jeruzalem aangesteld is. Ook is hij in allerlei opzichten tussenpersoon tussen Zacharia en Jahweh. De 'profetische' gedeelten in sommige nachtgezichten moeten aan de engel toegeschreven worden.

Zacharia 1,2-6

Vaak wordt een onderscheid gemaakt tussen profetie en apocalyptiek. Het feit dat *Zacharia* 1,2-6 'profetisch' is, terwijl de nachtgezichten als een voorloper van de apocalyptiek gezien worden, nodigt daarom uit ook zo'n 'profetisch' stuk te beschrijven. De tekst, die we een soort preek zouden kunnen noemen, loopt in het begin niet helemaal soepel. Gezien de korthed van deze tekst, zou het kunnen zijn dat het hier om een puntsgewijze samenvatting van een preek gaat.

Woordkeus en thematiek zijn nauw verbonden met die gedeelten uit *Jeremia* die Deuteronomistisch genoemd worden. Interessant is de expliciete verwijzing naar de 'eerdere profeten'. Een kleine wijziging van de groepering van de medeklinkers levert in 1,5v de volgende tekst:

Uw vadersen, waar zijn ze?

Hebben de profeten tegen hen gezwetst?

Mijn woorden zijn evenwel van kracht gebleven ...

De geschiedenis heeft getoond dat de woorden van de eerdere profeten betrouwbaar zijn. In de preek worden deze geïnterpreteerd en toegepast op de eigen tijd.

Zacharia 10,3-12

Zacharia 10,3-12 heeft een opvallende wisseling van verzen waarin Jahweh in de eerste persoon spreekt (godsspraak) en verzen waarin over Hem gesproken wordt (profetenspraak). De godsspraak-gedeelten zijn vrije aanhalingen van *Ezechiël* en *Jeremia*. De profetenspraak heeft echter een woordkeus die doet denken aan *Zacharia 9*. Daarnaast biedt *Zacharia 10,3-12* inhoudelijk een aanvulling of correctie op *Zacharia 9* (de nadruk komt te liggen op de terugkeer van de ballingen van het Noordelijke Rijk). Een auteur heeft oudere godsspraken die van belang voor zijn eigen tijd leken, bijeengezocht. Als aanvulling op *Zacharia 9* heeft hij daar eigen uitleggende opmerkingen aan toegevoegd.

Zacharia 12,1-13,6

In *Zacharia 12-13,6* zien we een soortgelijke afwisseling van aanhaling van oudere profetie en eigentijds commentaar. Het thema van deze eenheid is de aanval op en bevrijding van Jeruzalem, alsmede de daaropvolgende reiniging van het land. Dit thema is uitgewerkt in een aantal motieven, waarbij steeds de uitdrukking 'op die dag' de overgang van het ene naar het andere motief markeert. Ondanks het feit dat veel exegeten deze tekst eschatologisch interpreteren, is het mogelijk dat de auteur die oudere profetieën uitlegt, aan de hand hiervan gebeurtenissen uit zijn eigen tijd betekenis probeert te geven.

1 Henoch

In 1976 publiceerde Milik de in Qumrân gevonden Arameese fragmenten van *1 Henoch*, een geschrift waarvan delen in het Grieks bekend zijn, maar dat in zijn geheel slechts in het Ethiopisch bewaard is gebleven. Het zevende hoofdstuk van deze dissertatie gaat in op de betekenis van deze Aramese fragmenten en op de hypothesen van Milik. Ook worden de hulpmiddelen voor de bestudering van *1 Henoch*, zoals tekstuitgaven, commentaren en vertalingen, kort besproken.

Het Boek van de Wachters

Het eerste 'boek' van *1 Henoch*, het *Boek van de Wachters*, bestaat uit verschillende literaire delen. Een gedeeltelijke nieuwe opvatting over structuur en ontwikkelingsgeschiedenis van deze tekst wordt gepresenteerd.

1 Henoch 6-11

Tegen de gangbare opvatting in dat deze hoofdstukken een ingewikkelde ontstaansgeschiedenis hebben van achtereenvolgende toevoegingen en veranderingen, wordt gepleit voor de literaire eenheid van de tekst. Een auteur heeft verschillende tradities in een groter raamwerk bijeengebracht. Ondanks alle aandacht voor de zonden van de Wachters, gaat het in deze tekst om de tegenstelling tussen zondaars en rechtvaardigen, de redding van de laatsten, en de reiniging van de aarde.

Zacharia 10,3-12

Zacharia 10,3-12 heeft een opvallende wisseling van verzen waarin Jahweh in de eerste persoon spreekt (godsspraak) en verzen waarin over Hem gesproken wordt (profetenspraak). De godsspraak-gedeelten zijn vrije aanhalingen van *Ezechiël* en *Jeremia*. De profetenspraak heeft echter een woordkeus die doet denken aan *Zacharia 9*. Daarnaast biedt *Zacharia 10,3-12* inhoudelijk een aanvulling of correctie op *Zacharia 9* (de nadruk komt te liggen op de terugkeer van de ballingen van het Noordelijke Rijk). Een auteur heeft oudere godsspraken die van belang voor zijn eigen tijd leken, bijeengezocht. Als aanvulling op *Zacharia 9* heeft hij daar eigen uitleggende opmerkingen aan toegevoegd.

Zacharia 12,1-13,6

In *Zacharia 12-13,6* zien we een soortgelijke afwisseling van aanhaling van oudere profetie en eigentijds commentaar. Het thema van deze eenheid is de aanval op en bevrijding van Jeruzalem, alsmede de daaropvolgende reiniging van het land. Dit thema is uitgewerkt in een aantal motieven, waarbij steeds de uitdrukking 'op die dag' de overgang van het ene naar het andere motief markeert. Ondanks het feit dat veel exegeten deze tekst eschatologisch interpreteren, is het mogelijk dat de auteur die oudere profetieën uitlegt, aan de hand hiervan gebeurtenissen uit zijn eigen tijd betekenis probeert te geven.

1 Henoch

In 1976 publiceerde Milik de in Qumrân gevonden Arameese fragmenten van *1 Henoch*, een geschrift waarvan delen in het Grieks bekend zijn, maar dat in zijn geheel slechts in het Ethiopisch bewaard is gebleven. Het zevende hoofdstuk van deze dissertatie gaat in op de betekenis van deze Aramese fragmenten en op de hypothesen van Milik. Ook worden de hulpmiddelen voor de bestudering van *1 Henoch*, zoals tekstuitgaven, commentaren en vertalingen, kort besproken.

Het Boek van de Wachters

Het eerste 'boek' van *1 Henoch*, het *Boek van de Wachters*, bestaat uit verschillende literaire delen. Een gedeeltelijke nieuwe opvatting over structuur en ontwikkelingsgeschiedenis van deze tekst wordt gepresenteerd.

1 Henoch 6-11

Tegen de gangbare opvatting in dat deze hoofdstukken een ingewikkelde ontstaansgeschiedenis hebben van achtereenvolgende toevoegingen en veranderingen, wordt gepleit voor de literaire eenheid van de tekst. Een auteur heeft verschillende tradities in een groter raamwerk bijeengebracht. Ondanks alle aandacht voor de zonden van de Wachters, gaat het in deze tekst om de tegenstelling tussen zondaars en rechtvaardigen, de redding van de laatsten, en de reiniging van de aarde.

1 Henoch 12-16

In deze hoofdstukken vinden we deels dezelfde tradities over de Wachters terug als in *1 Henoch* 6-11. Toch worden deze op een totaal andere manier gebruikt. Het verhaal van de wachters die de hemel verlaten om op aarde vrouwen te nemen, wordt zo verteld dat de goede verstaander begrijpt dat het tegelijk over de priesters gaat die Jeruzalem verlieten om in Samaria de tempeldienst te vervullen. Aanvullingen op dit hoofdthema vertonen de neiging allerlei bovennatuurlijke aspecten in kaart te brengen. Zo biedt 15,8-16,1 een classificatie van soorten boze geesten en reuzen.

Zacharia 14

Het is alleszins mogelijk dat *Zacharia 14* jonger is dan de behandelde delen van het *Boek van de Wachters*. Volgens de meeste commentatoren is dit een tekst die geleidelijk ontstaan is door achtereenvolgende toevoegingen. In dit hoofdstuk komen namelijk uiteenlopende traditionele opvattingen over de dag van Jahweh naast elkaar voor: de dag van Jahweh als dag van strijd, als dag van Jahweh's verschijning die grote veranderingen teweeg zal brengen, en als de dag van de cultische viering van Jahweh's koningschap in Jeruzalem. In de uitleg van dit hoofdstuk wordt betoogd dat één of meerdere auteurs met opzet deze verschillende traditionele motieven verbonden hebben in een poging een alomvattende schildering van de dag van Jahweh te geven. In deze schildering worden dagen van Jahweh uit het verleden, zoals de dagen van de strijd in het dal van Gibeon, van de aardbeving ten tijde van Uzziah, en van de verovering van Jericho, aangevuld met mythische beelden, en verbonden met het Loofhuttenfeest.

De beschreven teksten en apocalyptiek

In het slothoofdstuk worden zowel algemene tendenzen als specifieke details besproken.

Uitgebreid wordt stil gestaan bij het feit dat alle teksten op de een of andere manier oudere tradities interpreteren. Hierin zit een ontwikkeling. Van eenvoudige verwijzing naar de vroegere profeten, komen we via tekst en uitleg bij thematische systematiseringen van oudere tradities en vertellingen waarin oudere tradities opnieuw bewerkt zijn. Aan het ene uiterste staat Zacharia de prediker die verwijst naar de vroegere profeten; aan het andere de auteurs van het *Boek van de Wachters* die hun teksten toeschrijven aan de oerprofeet Henoch.

Het verwijzen naar en teruggrijpen op het verleden gebeurt in de overtuiging dat wat voor het heden en de toekomst belangrijk is, al in het verleden voorzgd of voorafgespiegeld is. Dit geldt ook voor een andere dimensie die in sommige teksten naar voren komt. De aardse wereld is een afspiegeling van de hemelse.

De belangstelling die met name het *Boek van de Wachters* heeft voor de hemelse wereld, is onderdeel van een meer systematiserende encyclopedische interesse waarvan we ook in *Zacharia 14* iets bespeuren. De auteurs

zijn geleerden geworden die door kennis en begrip vat op het bestaan proberen te krijgen.

Met deze systematisering zien we een verandering die goed blijkt uit het verschil tussen de nachtgezichten en het *Boek van de Wachters*. In de nachtgezichten bestaat de hemelse wereld nog vooral uit mythische figuren die een rol vervullen. In *1 Henoch* zijn deze figuren veel concreter geworden. We zitten dan midden in een proces waarin engelen en wachters namen en eigen functies, een eigen identiteit, verkrijgen. In meer algemene zin zien we een verschuiving van symbool of mythische voorstelling naar werkelijkheid en identiteit. *Zacharia* 14 biedt hier een mooi voorbeeld van. De mythische voorstelling van Jeruzalem als verheven middelpunt van de wereld, wordt concrete werkelijkheid op de dag van Jahweh.

Als we alle teksten bekijken, zien we dat het perspectief van de auteurs breder wordt en meer dimensies krijgt. *Zacharia* 10 en 12 zijn bijvoorbeeld nog vooral betrokken op het menselijk leven in en om Jeruzalem in het nabije verleden en de naaste toekomst. *Zacharia* 14 plaatst het heden in een bredere historische dimensie van lang vervlogen dagen van Jahweh, en plaatst, zij het in mythische zin, Jeruzalem tussen de einden van de wereld. Het perspectief van Henoch is nog breder: het einde van de tijd en het bovennatuurlijke komen ruimschoots ter sprake. Deze verruiming van dimensies gaat samen met de uitwerking en concretisering van mythische voorstellingen.

Op basis van het beperkte materiaal kunnen amper verklaringen gegeven worden. Duidelijk is wel dat de populaire these dat de apocalyptiek voortkomt uit of een reactie is op crisissituaties, niet bevestigd wordt.